

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ В НАУКОВІЙ І НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Михайло Драгоманов належить до тих видатних діячів, яких український народ шанує за їхні погляди й дії, високий інтелект, поєднаний з чесністю та самовідданою мужністю. Відомий історик, фольклорист, етнограф, літературний критик і публіцист, його громадсько-політична і науково-просвітницька діяльність мала важливе значення в розвитку суспільно-політичної думки в другій половині XIX ст. і є однією з яскравих сторінок історії та культури України, давши підґрунтя для розвитку національної самосвідомості українців, зміцнивши їхні позиції в прагненні до незалежності.

Любов до України, до свого народу зародилась у Михайла Драгоманова ще з дитячих літ. Вона з'явилась, насамперед, під впливом розповідей батьків і близьких про своїх славних предків, які відзначались глибокою патріотичністю, демократизмом і самостійністю у мисленні та діях. Серед них був і виходець з Греції, який брав активну участь у міжнародних зв'язках уряду Богдана Хмельницького з іноземними державами як перекладач. За сімейними переказами він і започаткував рід українських Драгоманів. Його представники займали помітне місце серед козацької старшини Гетьманщини, мали свої маєтки, а пізніше отримали дворянське звання. Батько Михайла Драгоманова був визнаним на Полтавщині захисником усіх скривджених у їх домаганнях через суди справедливості, а дядько Яким притягався до слідства у справі декабристів. Родинні риси характеру передались і молодому Михайлу Драгоманову [1, с.15].

Михайло Драгоманов спочатку навчався у нічим не примітному Гадяцькому повітовому училищі, а згодом у Полтавській гімназії з її загалом рутинними порядками. Самостійність юнака, його внутрішня задерикуватість і несхильність до показної поштивості мало не обернулися виключенням зі школи. І якби не заступництво учителя історії О.Строніна перед попечителем Київського учбового округу Миколою Пироговим, бути б Драгоманову із *«вовчим квитком»*. Треба зазначити, що саме в Полтаві наприкінці 50-х років XIX ст. вже поширювалися українофільські тенденції [6, с.607].

На історико-філологічному факультеті Київського університету, який він закінчив у 1863 р., Михайло Драгоманов остаточно сформувався як професійний історик і громадський діяч. Його

активна громадська позиція у подіях тогочасної дійсності стали кредо усього життя мислителя і громадського діяча. Однак, професійним заняттям Михайла Драгоманова стало викладання історії в Київському університеті в якості спочатку приват-доцента, а з 1870 р. - доцента цього ВНЗ [1, с.15-16].

Значне місце в науковій та науково-популярній творчості Михайла Драгоманова належало історії України, причому в безпосередніх зв'язках з сусідніми державами. Саме через відносини з Польщею та Росією вчений прагнув визначити місце України на європейському континенті, причини її тяжкого національного становища та можливі шляхи виходу з нього.

Цю проблему Михайло Драгоманов розглядав у ряді своїх праць і насамперед у ґрунтовній статті *«Пропащий час. Українці під Московським царством (1654-1876)»*, написаній в еміграції наприкінці 70-х - на початку 80-х років. Тільки на початку XX ст. і в 1991 р. вона була надрукована окремою брошурою. Сам заголовок публікації свідчить про те, що Михайло Драгоманов розглядав перебування України у складі Російської імперії як *«пропащий час»*, що не дав їй нічого позитивного в національному плані [4, с.559-574].

На початку своєї роботи автор наголошує на необхідності знати минувшину України, щоб не повторити помилки в новітній період її історії. Значну роль в історії України відводить Драгоманов козацтву з його функціями захисту Вітчизни від чужоземної агресії. Причому в розумінні історика козацтво відіграло відведену йому історією роль і мусило поступитись своїм особливим місцем у суспільстві іншим станам після об'єднання України з Росією. У цьому плані вчений критикував істориків, які доводили європеїзаторську роль Москви в історії України, зокрема, її царя Петра I. Відкидаючи подібні твердження, Михайло Драгоманов одночасно був далекий і від ідеалізації часів Гетьманщини, наголошував на тяжкому становищі *«простого чоловіка»*, торгівлі Україною можновладцями заради власних інтересів.

Відзначаючи закономірність історичної необхідності захисту козаками своєї Вітчизни від ворогів, їх боротьбу за широкі політичні, соціально-економічні та культурні права, Михайло Драгоманов задається питанням, яке життя настало в Україні після її об'єднання з Росією. У своєму аналізі причин занепаду України вчений спирається на досвід західноєвропейських країн, з їх передовим на той час суспільним ладом, кардинально відмінним від російського. *«Не знайдеш тепер такого європейця, - наголошував Михайло Драгоманов, - котрий би не думав, що без волі народу, а при*

царській самоволі, не може добре жити ніяка земля, що народ не може правитись самими чиновниками, котрий згори наставляє самовольний цар» [4, с.563]. Уже з цих слів ученого видно, що одну з причин занепаду України він покладає на відсталість державної системи царської Росії, яка, по суті, зруйнувала ті елементи народопр'я, що існували в Україні за часів Богдана Хмельницького.

Наводячи окремі договірні статті 1654 р. між Україною та Росією, Михайло Драгоманов вказує на їхню недосконалість. Вона виявлялась насамперед, на його думку, в тому, що ті забезпечували права тільки козаків, старшини, шляхти, духовенства, а не селянства. Тобто, статті закріплювали соціальну нерівність між людьми, що стало основою її дальшого поглиблення. Недоліком цих статей вважав Михайло Драгоманов було і те, що вони стосувалися не всіх українських етнічних земель, а тільки території по р.Случ, куди поширювалась влада козаків. Одну з головних причин поглиблення соціальної нерівності між українським населенням Михайло Драгоманов убачав у прагненні козацької старшини затвердити за собою у договорі України з Росією права на маєтності, луки, ліси, інші природні багатства. Тобто, з початку існування союзу двох держав створювались передумови для відродження тих порядків, які існували за Польщі і проти яких козаки повстали.

Михайло Драгоманов підкреслював і прогресивні елементи суспільного устрою України, зафіксовані в Березневих статтях 1654 р. Вони вбачались ним насамперед у забороні «стороннім людям» втручатись у внутрішні справи України, виборності органів управління, існуванні власної судової системи тощо. Відзначаючи недосконалість, вчений разом з тим наголошував і на їх близькості до англійської Хартії про вольності 1215 р., з якої і почалось удосконалення державної системи Англії, що вивело її одну з найпередовіших держав Європи. Березневі статті одночасно передбачали той шлях розвитку України, за яким ішли й новітні європейські держави, та кардинально відрізнялись від московських порядків [4, с.570].

Михайло Драгоманов наголошував, що ліквідація тих демократичних порядків, що існували в Україні перед її приєднанням до Росії, стала можливою тільки завдяки впливовості застарілих «порядків московського царства».

Підводячи підсумок свого аналізу проблеми, Михайло Драгоманов відзначав, що «за ті часи, як Україна пристала до

Московського царства, з його самовольним царем, з кріпацтвом, жившого без науки, - то царська самоволя заїла вольності українські».

Шляхи негативного впливу Московського царства на становище України Михайло Драгоманов доводив і в інших своїх працях, зокрема в одному з розділів монографії «*Историческая Польша и велико-русская демократия*», якому пізніше була дана назва «*Україна і Москва в історичних взаєминах*». Окремим виданням вона вийшла у Львові в 1937 р.

Велика заслуга належить Михайлу Драгоманову в розробці історії Кирило-Мефодіївського товариства. Використавши всі доступні йому джерела, вчений першим поставив під сумнів міф про Кирило-Мефодіївське товариство і одночасно висловив щодо нього думки, які лягли в основу їх наступної наукової розробки [5].

Окремі питання в історії України Михайло Драгоманов розглянув також у ряді інших праць, зокрема «*Шевченко, українофіли і соціалізм*» (1879), «*Турки внутрішні й турки зовнішні*» (1876), «*Внутрішнє рабство й війна за визволення*» (1878), «*Про українських козаків, татар та турків*» (1876), «*Погляд на українську історію*» (1895). Фактично, історичній та фольклористичній тематикам присвячені й видані ним разом з В.Антоновичем «*Історичні пісні малоруського народу*» (1874-1875), а також «*Політичні пісні українського народу*» (1883).

Творча спадщина великого мислителя справила значний вплив на українське суспільство другої половини XIX - початку XX ст. і заслуговує подальшого дослідження.

1. Борисенко В. Михайло Драгоманов як історик // Пам'ять століть. - 2003. - №5. - С.15-18.

2. Висоцький А. Проблема національного виховання засобами української мови у світоглядній концепції Михайла Драгоманова // Пам'ять століть. - 2003. - №5. - С.19-21.

3. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У двох томах. - К., 1970. - Т.2.

4. Драгоманов М. Пропаший час // М.П.Драгоманов. Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізацій на Україні. Бібліотека «Пам'ятки історичної думки України». - К.: Либідь, 1991. - С.559-574.

5. Дудченко Г. Кирило-Мефодіївське товариство в публіцистичній та науковій спадщині М.Драгоманова // Український історичний журнал. - 2003. - №3.

6. Міщук Р. Сторінки великого життя // М.П.Драгоманов. Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізацій на Україні. Бібліотека «Пам'ятки історичної думки України». - К.: Либідь, 1991. - С.605-618.